

Posudek na diplomovou práci

Škrob, Jan, Bc. 2015. *Bautzen a Budyšin. Jazykové ideologie v hlavním městě Lužických Srbů*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Katedra obecné antropologie. 86 s.

Vedoucí: Mgr. Tomáš Samek, M.A., Ph.D.

Oponent: Mgr. Markéta Zandlová, Ph.D.

Jan Škrob se ve své diplomové práci zabývá současnou situací Lužických Srbů v Budyšině a usiluje v ní „popsat a analyzovat jazykové ideologie pro tuto situaci relevantní se zvláštním důrazem na ideologicky zakotvený vztah mezi jazykem a nacionalismem“ (s. 3), konkrétněji vyzkoumat, „jaké souvislosti lze vysledovat mezi jazykovými a politickými ideologiemi obyvatel Budyšina a okolí“ (s. 6). Autor si zvolil v mnoha ohledech zajímavý námět, obzvláště jeho zaměření na zcela aktuální dění a procesy jej vedlo k tomu, že se věnoval i novým fenoménům, které dosavadní výzkum Lužických Srbů (dále LS) nereflektoval – především nejnovější vlně pravicového extremismu a hnutí PEGIDA. Právě sociálně-kulturní a politická kontextualizace problematiky LS a jejich jazyka je nesporně největší předností předložené práce.

Text se drží klasické struktury (teorie – metoda – analýza) a hned na začátku chce konstatovat, že jako specifický literární útvar je velice dobře, přímo nadstandardně napsán: je čtivý, zlehka plynoucí, jazykově bohatý, zakotvený v odborném diskurzu, ovšem nezabředávající do samoúčelné nesrozumitelnosti.

Představená teoretická východiska korespondují s formulací tématu. Autor nejprve definuje jazykové ideologie, kde navazuje především na K. Woolard. Předpokládá, že jazykové ideologie vždy souvisejí s nacionalistickými, neboť „vždy totiž nějak mají co dělat se sebepojetím společenství, které daný jazyk používá. A protože dnes mnoho řečových společenství zároveň koresponduje s kategoriemi národů a etnických skupin, má nacionalismus na podobu jazykových ideologií nesporný vliv“ (s. 11). Konstatuje pak důležitost jazyka pro nacionalismy (ideologie homogenismu) a jeho častou utilizaci držiteli moci. Následně se zabývá vztahem národní identity a jazyka – kde ovšem postrádám definování toho, jak autor rozumí „identitě“, kromě konstatování konstruovanosti identity a jejího propojení s řečovými akty (s. 13). Přínosný je důraz na potenciálně emancipační, ba dokonce pozitivní působení nacionalismu v určitých kontextech, jehož prostřednictvím autor zbavuje pojem nacionalismu jeho obecně negativních konotací (s. 14). Závěr teoretické části je věnován vztahu jazyka a moci, kde jsou především nastíněny souvislosti jazykové změny, prestiže jazyků, normativity jazykových společenství a mocenské nerovnováhy.

Z právě uvedeného nicméně plyne moje klíčová připomínka k celému teoretickému uchopení práce, které pak zásadně ovlivnilo interpretaci terénu: ne každé společenství se chápe v kategoriích národa, což jistě autor ví, a ačkoli pro moderní Evropu je kategorie národa jako principu sociální organizace stěžejní, nelze tvrdit, že je výlučná. Tedy – jazykové ideologie jsou spojeny též s genderem; náboženskou, resp. konfesní přínáležitostí; socio-profesní či „etno-kulturní“ identifikací atd. Jazykové ideologie jsou jistě často rámovány ideologiemi nacionalistickými a naopak – ale to není samozřejmé, přirozené: toto propojení je výsledkem něčeho, je to **produkt** a mělo by to být samo o sobě předmětem zkoumání, nikoli jeho východiskem.

Tam už směřuje moje hlavní kritika: autor v celé práci v podstatě automaticky předpokládá, že aktivity a sebepojetí LS vycházejí z „nacionalismu“, aniž by toto své východisko podložil poznatky z terénu, obhájil a reflektoval. Toto předporozumění situaci LS, která je vlastně uchopena jako výrazně determinovaná, ilustruje např. tento úryvek: *V Německu – a Lužické Srby samozřejmě musíme vnímat v širokém kontextu německé společnosti – narůstá vliv nacionalistické ultrapravice, což se nakonec týká i Evropy jako celku. Vzrůstající xenofobie dopadá i na národnostní menšiny v Evropě historicky zakotvené. Ty mají zároveň svoje ideologie, svoje nacionalismy, které musejí reagovat na nové podněty a vyostřování hran.*“ (s. 8). Ale proč jsou LS (v celé analýze) automaticky „národnostní menšina“ (předpokládám, že nikoli proto, že mají takový legální status), nikoli skupina „etnická“, nebo dokonce třeba „jazykově-kulturní“? Tím spíše, že o něco níže (na s. 43) hovoří sám jeden z aktivistů právě o „etnicitě“, nikoli o „národnosti“ nebo národní identitě? A proč mají tyto skupiny automaticky své „nacionalismy“, které musejí na něco reagovat? Netvrdím, že tomu tak není – ale že tyto termíny, jistě běžné a přítomné v odborné literatuře k LS (vůči níž se ostatně Jan Škrob, právě pro její spolehnutí se na „zdánlivě samozřejmé předpoklady“, kriticky vymezuje, s. 7), by bylo třeba promyslet a argumentovat, kriticky se vyrovnat s kategorií národa, resp. etnicity či dokonce „domorodého obyvatelstva“ (srov. s. 57), a to jak ve smyslu jejich odborné konceptualizace (k nacionalismu a etnicitě autor použil v podstatě jen zcela základní literaturu), tak ve smyslu analýzy jejich aktérské definice. „Nacionalismus“ LS a jejich kategorizace jako „národnostní menšiny“ jsou tedy v této práci autorovým **předpokladem**, nikoli výsledkem analýzy – což se samozřejmě promítne do všech interpretací provedeného výzkumu.

Ve třetí kapitole jsme důkladně seznámeni s průběhem výzkumu a s aktuální politickou, kulturní a sociální situací ve městě; následná čtvrtá kapitola obsahuje poctivou reflexi badatelovy pozice v terénu (obzvláště pěkná je myšlenka paternalistického vztahu Čechů, včetně badatelů, k LS, připomínající koloniální mocenské vztahy, s. 31). Vyzdvihnout chci autorův zápal, zjevný nejen z jeho vskutku dlouhodobého zájmu o téma, ale i z toho, že výzkumnou cestu do Budyšina podnikl na vlastní náklady.

Pobyt v terénu zřejmě právě proto trval měsíc – což je bohužel málo, bez ohledu na to, že řadu informací čerpal autor z webových stránek institucí či individuů, sociálních sítí, médií či literatury a nebyly tedy vázány na jeho fyzickou přítomnost v Budyšině. Např. opakované rozhovory s jedním (!) aktivistou a několika členy strany Die Linke (s. 17), která není specificky lužickosrbská a kterou autor označuje za hlavní pramen své představy o politické situaci v Budyšině (s. 20), nelze považovat za dostatečně přesvědčivý zdroj vzhledu do situace uvnitř lužickosrbského společenství – nejrůznější texty a internetové zdroje se ne vždy vztahovaly výlučně na Budyšin, jehož specifika by bylo možné rozkrýt právě a jen mezi místními aktéry z řad LS nebo majority. Tento nedostatek zčásti korigovala autorova pozorná analýza „pouliční politiky“ – nálepek a graffiti (20 – 21), které odkazují k různým lokálním politickým aktivitám (či jejich absenci), jakož i jeho další terénní pozorování (kulturní akce, zasedání městské rady apod.), přesto v textu chybí hlas samotných aktérů, aktivistů, účastníků různých akcí, členů spolků apod.

Autorův epistemologicko-metodologický přístup k terénnímu výzkumu se projevil např. v jeho popise toho, jak obesílal před svým pobytem v Budyšině jednotlivé politické strany malým dotazníkem: *„Přiznávám, že jsem NPĐ (Národnědemokratická strana) neoslovil z důvodu jisté zaujatosti: nepřipadá mi dobré poskytovat této straně prostor k sebe prezentaci a zároveň jsem nepředpokládal, že by mi mohla poskytnout jakkoli zajímavé odpovědi na moje otázky.“* (s. 19). To je metodologicky nepřijatelné – osobně to sice mohu chápat, ale výzkumník se nemůže rozhodnout předem, kdo mu dá „zajímavé“ odpovědi; i přes osobní angažovanost a názorovou

vyhraněnost nemůžeme ve výzkumu jen tak ignorovat ty aktéry, kteří se nám „nelíbí“ v jakémkoli smyslu slova.

Pátá kapitola již otevírá vlastní analýzu. Souhrnně k ní lze říci následující: autorovi se jednoznačně podařilo detailně předestřít širší kontext lužickosrbských aktivit, a to jak politický, tak sociální a kulturní. Zvláštní akcent je kladen na činnost pravicových extremistů a příznivců již zmiňovaných PEGIDA, též HOGESA, HOGESO, která je v regionu velice výrazná a dokonce přímo ohrožuje budyšínské LS (s. 50 – 52). Srovnáním pravicového nacionalismu s jeho xenofobními rysy a lužickosrbského „nacionalismu“ (uvozovky píši z důvodu výše uvedené výhrady vůči automatickému označování aktivit LS jako nacionalismu) dochází autor k závěru, že ne vždy s sebou nese nacionalismus odpor k jinakosti, k cizincům a migrantům, a že může naopak podporovat i pozitivní hodnoty¹.

Analýza jazyka a jazykových ideologií je problematičtější. Centrální tezí je tvrzení inspirované K. Woolard o souvislostech mezi německým a lužickosrbským nacionalismem a odlišnými jazykovými ideologiemi, které v nich dominují. Němčině je připisována ideologie anonymity (a homogenity), lužické srbštině ideologie autenticity (a heterogenity). S tímto východiskem je jistě možné se ztotožnit – dílčí závěry analýzy se ale v mnoha případech neopírají o data z terénu, resp. v předloženém textu tato data nenacházím. Příkladem je celá řada: na s. 34/35 autor popisuje postupné pronikání němčiny do srbštiny a konstatuje, že tento posun je přehlížen či explicitně odmítán autory jazykových příruček, zastánců jazykového purismu. Potud není problém; následuje ale tvrzení, že „*Souvislost s nacionalismem je zřejmá: výrazný vliv němčiny na lužickou srbštinu jako by zároveň ohrožoval lužickosrbskou národní identitu*“ (s. 35). Ačkoli je dosti možné, že je tomu tak, **sama o sobě** tato souvislost prostě zjevná není, „národní identitu“ do toho kontextu vnesl sám autor (v textu uvedené příklady se týkají stále jen jazyka a toho, jak na něj purističtí autoři příruček a textů nahlížejí – jak jej vztahují k „národní identitě“ se prostě nedozvídáme). Jde o autorův předpoklad o vztahu jazyka a identity – ale skutečná interpretace by vyžadovala hlubší analýzu, vycházející z terénu. Ještě více je toto patrné na s. 66nn., kde se objevuje představa „lužickosrbské identity“ jako distinktivního znaku LS, znaku, který je některými aktéry považován za neslučitelný s identitou německou, zatímco jiní budují identity duální. Ale co je podle autora identita? A hlavně, čím je podle aktérů? Jak o své situaci referují? V jakých identitních polích se pohybují, jaké identitní politiky prosazují?

Podobně: „*Píšu, že Lužičtí Srbové mluví perfektně německy a zároveň narážím na to, že mnoho z nich považuje současnou lužickou srbštinu – a to mnohdy včetně té svojí – za nedokonalou, nedostatečnou, zdegenerovanou, upadlou. (...) Lužickou srbštinu přesto dnes ti, kdo se sami označují za Lužické Srby, vnímají jako svůj jazyk. Němčina je naopak jazyk, do kterého se „myticky-narativně nenarodili“ (Hamar 2004: 59), což neznamená nic jiného než že ji, přínejmenším ve srovnání s lužickou srbštinou, nevnímají jako součást své identity – spíš než o reálné jazykové kompetence jde o představy a, ano, o ideologii.“ (s. 37, důraz M.Z.) Ale z čeho přesně autor soudí, že je jazyk takto „vnímán“? Má to platit o všech LS? O jaké „identitě“ je vlastně řeč, pro koho, v jakých kontextech? A tvrdí-li, že „*Lužická srbština jako by v sobě měla v kontrastu s němčinou cosi výjimečného, někdy až jakoby svátečního. Pokud se budu chtít držet metafory, že člověk může být v nějakém jazyce doma, zdá se, že Lužičtí Srbové nejsou úplně doma v němčině ani lužické srbštině, byť u každého z obou jazyků jsou příčiny různé. Zatímco němčina je anonymní šedá ubytovna, lužická srbština je babiččina chaloupka, kde je sice krásně, ale snadno se uhodíte do hlavy o futra*“ (s. 38), o co se opírá vykazatelnost a přesvědčivost tohoto poetického tvrzení?*

¹ K tomu bych autorovi doporučila podobně laděný článek R. Brubakera (2004. “In the Name of the Nation: Reflections on Nationalism and Patriotism”. Citizenship Studies 2: 115 – 127.

Nepovažuji za smysluplné hnidopišsky vyhledávat všechna místa, kde mi opora v datech chybí, na druhou stranu ale chci ukázat, že se skutečně jedná o podstatný problém celého textu, nikoli o jednotlivé momenty a třeba i nešťastné formulace. Proto zde uvedu několik dalších míst, kde je problém totožný: na s. 40 (nepodložené tvrzení o manifestační funkci jazyka), s. 42 (LS si „*patrně*“ připadají marginalizovaní), s. 44 („*různé obrazy LS ve vztahu k majoritě*“ – ale čí obrazy, kdo a pro koho je tvoří, kdo jsou to „*LS jako takoví*“?), s. 46 (chybí zdroje pro popis demografické situace), s. 56 (Domowina a její pozice mezi LS – odkud víme, že má „*autoritu*“, že od ní LS něco „*očekávají*“, co je to „*lužickosrbský mainstream*“ na s. 57?), s. 68 (údajné zachování osobní integrity a zisk sociálního kapitálu jako motivace pro angažmá v „*lužickosrbském národním hnutí*“ – bez jediného příkladu z terénu), s. 72 („*patrně většinová*“ pasivita LS) atd. V tomto kontextu zřejmě není bez významu, že se v textu opakovaně setkáváme s obraty jako „*patrně*“ (21x), „*jakoby*“, „*zdá se*“ atd.

Kapitola 8.3. slibně otevírá téma hybridity, ovšem autor bohužel pracuje s tímto pojmem v jeho čistě slovníkovém významu (chybí zde jakákoli literatura k hybriditě!), nikoli jako s teoretickým konceptem, takže jeho závěry stojí na vodě (a dojmeh). Velice podobně je tomu u kapitoly 8.5. – „*Kosmopolitní identita*“. Jak může autor hovořit o kosmopolitní identitě, aniž by se byť minimálně pokusil definovat, co kosmopolitismem myslí?! Nemluvě o tom, že nepíše, jakou má podle něj tato aktéřská identita podobu, co ji zakládá, co znamená z hlediska aktérů.

Ani centrální téma práce, tedy jazykové ideologie, není pojednáno zcela přesvědčivě: když například autor popisuje lužickosrbské antifašistické a anti-xenofobní aktivity (s. 73 – 74), zdůrazňuje, že aktivisté důsledně pracují prostřednictvím symboliky (velikonoční jezdcí) a jazyka s lužickosrbským nacionalismem – naopak od oficiálních lužickosrbských institucí, které podle něj jazyk neakcentují a například programy akcí nabízejí převážně v němčině, s lužickou srbštinou v roli sekundárního, takřka doprovodného jazyka. Tyto skutečnosti ale samy o sobě o funkci jazyka v lužickosrbském hnutí nevyovídají. Bylo by třeba prozkoumat je hlouběji, popsat jejich zcela specifický kontext, zohlednit aktéřskou interpretaci, promyslet různé cíle těchto subjektů atd. V práci se autor k těmto tématům místy vyjadřuje (např. kap. 3.4, kap. 5. 1.), ale jsou to spíše teoretické úvahy, jednotlivé postřehy a autorovy názory, než detailní analýza.

Spolu s absencí definic základních pojmů, jako je nacionalismus, pak může dojít k tomu, že autor interpretuje zobrazení velikonočních jezdců a použití lužické srbštiny na plakátech lužickosrbských antifašistů je projev „*nesmlouvavě lužickosrbsky nacionalistický*“ (s. 73) a v další úvaze tvrdí, že se jedná o jakýsi pozitivní nacionalismus, zdůrazňující hodnotu plurality a otevřenosti různosti. Ovšem stejně tak by bylo možné tyto obrazy a symboly chápat jako reprezentace **kulturní**, nikoli národní, diverzity, neboť v práci nejsou uvedena v podstatě žádná data, která by nevyhnutelně vedla k interpretaci lužickosrbských aktivit v národních, nikoli kulturních, termínech. Pak by ovšem byl důraz lužickosrbských aktérů na multikulturnost logický (nikoli paradoxní, jak se zřejmě jeví autorovi), stejně jako útoky německých xenofobních jedinců (kteří by v tomto interpretačním rámci nereagovali na neexistující odlišnou „*národnost*“, ale „*kulturu*“ LS) a stejně tak by byla logická role LS v současném odporu proti nárůstu xenofobie a rasismu. Sám autor posléze přechází z argumentace „*nacionalismem*“ ke „*kulturní diverzitě*“ (s. 75), kterou vlastně ztotožňuje s růzností „*národů*“. Nepromyšlenost konceptu nacionalismu, a též nerozlišování mezi jeho aktéřským a analytickým použitím, pak vede k banálním konstatováním jako „*nacionalismus je dvojnásobný*“ (s. 76) či rétorickým otázkám a odpovědím, jako zda je různost lidí, tematizovaná nacionalismem, „*hodnotově zabarvena*“ na niž „*odpověď není jednoznačná*“ (ibid.).

Obdobných připomínek mám k textu bohužel mnoho. Všechny jsou stejné povahy: Jan Škrob o svém terénu hodně ví a hodně o něm přemýšlí, pracuje intuitivně, „vidí“ souvislosti. Navíc velice dobře píše, takže je jeho text mnohdy na první čtení autoritativní. Při druhém čtení ale vidíme, že nejednou prezentuje nikoli analýzu konkrétního dění a jednání, sociálních procesů či struktur, ale spíše své postřehy, názory, úvahy, které nepodkládá poznatky z terénu. Pracuje s řadou konceptů, z nichž mnohé řádně nedefinuje, takže je pak nemůže smysluplně analyticky využít. V závěrech práce příliš zobecňuje, jako by všichni Lužičtí Srbové (nebo jen Lužičtí Srbové v Budyšině), sdíleli tytéž názory a postoje².

To, že autora nevedl terén, je dle mého názoru vidět i na tom, že zde zcela chybí analýza školství (např. aktivita Domowiny s názvem WITAJ aj.) - vždyť z hlediska záchovy „menšinových jazyků“ je jejich výuka jednou z klíčových strategií (a troufám si tvrdit, že též jeden z hlavních kanálů aktivního prosazování určitých jazykových ideologií); postrádám zmínku o nakladatelské činnosti (rovněž především spolku Domowina) či o periodících, která LS vydávají. Překvapila mne absence odborných lužickosrbských studií profesora Šatavy, který se LS zabývá po desetiletí a s nimiž se student rozhodně měl seznámit (a případně je kriticky reflektovat), jakož i dalších českých studií či absolventských prací k tématu aktuální situace LS (ty lze dohledat v repozitáři závěrečných prací). Autor nepracoval ani s některými z mnoha německých odborných studií. Výše jsem již komentovala absenci literatury k identitě, hybriditě a kosmopolitismu.

Na závěr chci zdůraznit, že i přes rozsáhlou kritiku jsem přesvědčena, že Jan Škrob pracoval poctivě a jeho práce obsahuje velké množství informací o Lužických Srbech v Budyšině a jejich pozici, o tom, s jakými problémy se v dnešní době potýkají a jakou roli v těchto zápasech hraje jazyk a jazykové ideologie. Uvedené nedostatky jsou jistě do velké míry důsledkem nezkušenosti, neboť nedostatečné ukotvení interpretací v terénu je slabinou mnoha absolventských prací. Jednoznačně (pří)nosné a velice aktuální je téma ideologií autenticity a anonymity, zvláště v kontextu vztahu tzv. „tradičních“ menšin, současného pravicového nacionalismu a nárůstu migrace, které Jan Škrob otevřel na konci práce. Ve své studii rozhodně naznačil možné směry novátorského uvažování o těchto fenoménech.

Práci tedy doporučuji k obhajobě a z uvedených důvodů navrhuji známku velmi dobře.

Brandýse nad Labem
1.9. 2015

Markéta Zandlová

---

² „Lužickosrbský nacionalismus naopak není v žádné podobě spojen s nevráživostí vůči migrantům a uprchlíkům. Na druhé straně je patrná jistá nedůvěra a skepse ve vztahu k německé státní moci a pocit marginalizace. S tím se pojí i despekt k těm, kdo dobrovolně opouštějí lužickosrbskou identitu. Protože je u Lužických Srbů národní identita neodmyslitelně spjata s jazykem, je takový člověk Němcowar, tedy „ten, kdo mluví německy“ (s. 79, zdůraznění M.Z.)